

FRI-2.205-1-PP-04

PARENTAL MODELING AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF RESILIENCE AND ADAPTABILITY IN CHILDREN WITHIN THE CONTEXT OF THE MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT ⁴

Assoc. Prof. Desislava Belomorska, PhD

Department of Natural sciences and education

University of Ruse “Angel Kanchev“

Phone: 082/ 888 268

E-mail: dstoyanova@uni-ruse.bg

Abstract: *The report examines the role of parental modeling as a particularly significant factor in the development of children's adaptability and resilience within the dynamic conditions of the modern educational environment. The main objective is the parameterization of children's adaptability through the identification of key determinants and indicators associated with the influence of parental educational models. Concepts of psychological resilience, developmental vectors, and pedagogical approaches to support adaptability are presented. The most common parental educational practices and their impact on students' behavior and skills are analyzed. The results emphasize the importance of positive parental modeling in building resilient strategies for coping with challenges in the educational environment and provide practical guidance for parents and teachers.*

Key words: *Parental modeling, Children's adaptability, Resilience, Educational environment, Determinants, Pedagogical approaches.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Съвременната социална реалност, характеризираща се с непрекъснати трансформации, предполага учебна среда, която не просто реагира на промените, а ги интегрира в собствената си структура като динамична, адаптивна и контекстуално чувствителна образователна система. В резултат на това подрастващите често се сблъскват с бързи промени в образователната обстановка, с трансформации в типа и характера на педагогическите взаимодействия в рамките на формалните училищни модели и ускорено инкорпориране на технологичен контекст и дигитални ресурси. Актуалното педагогическо пространство се отличава с процеси на интензивно преструктуриране, дигитализация, дистанционно и хибридно обучение, промени в учебната програма и високи изисквания за самостоятелност и гъвкавост. В тези условия децата се нуждаят от развити умения за устойчивост и адаптивност, за да се справят оптимално със значимите академични, социални и емоционални предизвикателства (*контекстуален фактор*).

Устойчивостта се детерминира в способността на детската личност да се саморегулира, да се мотивира, успешно да преодолява трудности, ефективно да овладява различни по вид и интензитет стресови състояния и да отговаря на възникващите бариери с адекватни и целесъобразни форми на поведение. Устойчивостта включва не само издръжливост, но и активна адаптация в отговор на стресовите фактори.

В ситуация, в която съвременното образователно пространство интензивно еволюира, *адаптивността* се позиционира като умение на обучаваните да проявяват гъвкавост при промени и обновени изисквания; способности за подходяща реакция в нестандартни ситуации; достигане на подходящо ниво на дигитална грамотност; бързо усвояване на нови знания (*параметри на децата-вътрешни характеристики*).

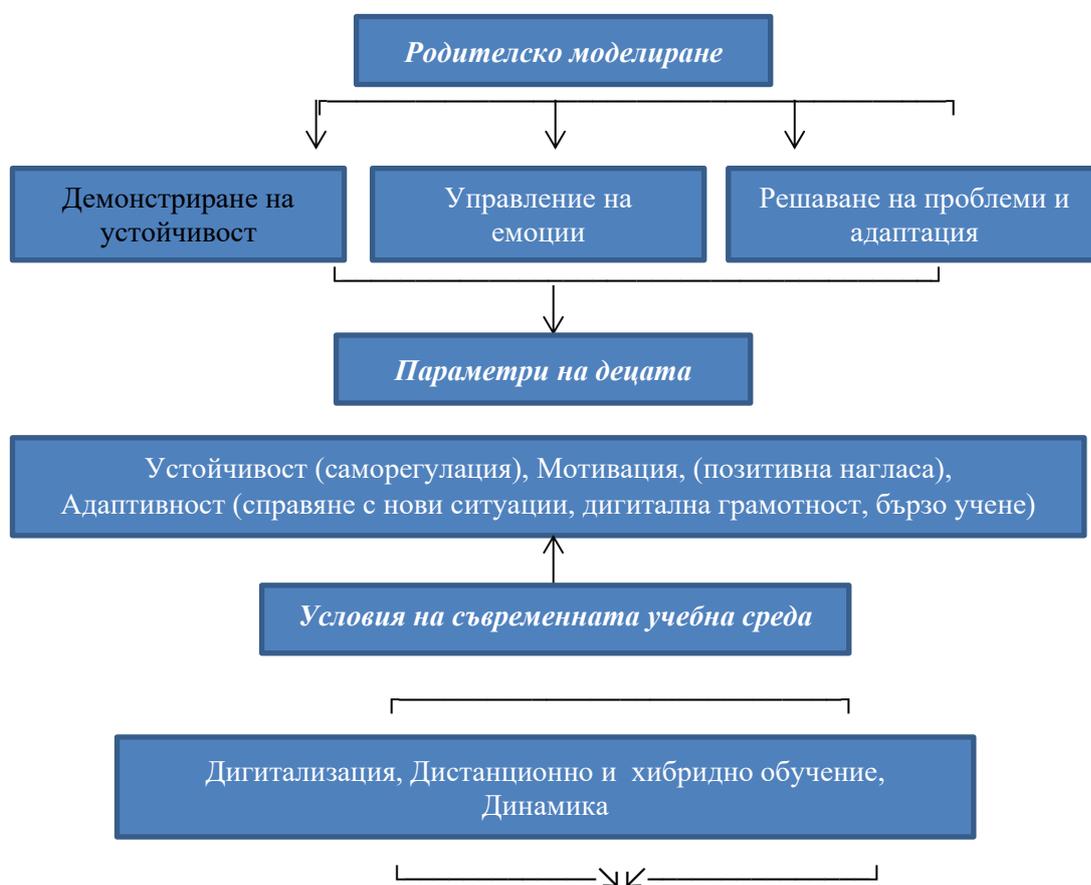
Двата психологически концепта – устойчивост и адаптивност – са тясно взаимосвързани. Адаптивността функционира като ключов процес, който поддържа и развива устойчивостта на

⁴ Докладът е представен на 24 октомври 2025 г. в секция „Педагогика и психология“ с оригинално заглавие на български език: РОДИТЕЛСКОТО МОДЕЛИРАНЕ КАТО ФАКТОР ЗА РАЗВИТИЕ НА УСТОЙЧИВОСТ И АДАПТИВНОСТ У ДЕЦАТА В УСЛОВИЯТА НА СЪВРЕМЕННАТА УЧЕБНА СРЕДА. Докладът отразява резултати от работата по проект № 25-ФПНО-01 „Разработване на стратегии за усъвършенстване на социално-педагогическата работа съобразно съвременните поколенчески характеристики на потребителите на социално-образователни услуги“, финансиран от фонд „Научни изследвания“ на Русенския университет.

индивида. Без способността да се адаптира към промените и да модифицира своите реакции, индивидът трудно би могъл да запази психологическата си стабилност. Адаптивността улеснява възстановяването след стресови ситуации и намалява дългосрочните негативни последствия, като по този начин допринася за изграждането на по-голяма устойчивост.

Посочените ключови умения се формират не само под влияние на индивидуалните характеристики, но и под въздействието на комплексни външносредови фактори, които създават условия за техния прогрес и изява. Сред тези фактори, семейната формация и в частност родителите като възпитатели играят централна роля в изграждането на адаптивни ресурси у децата чрез родителско моделиране – нагласи и поведение, което децата активно наблюдават, интерпретират и възприемат като образец за подражание и поведенческа мултипликация.

В практически план такъв тип родителско възпитателно взаимодействие се обективира в демонстриране на устойчивост; представяне на стратегии за управление; регулиране на емоции; реализиране на когнитивни и поведенчески модели за справяне с трудности; целенасочено използване на действени схеми за реакция при промени, включващи прояви на гъвкавост и адаптация (*Родителско моделиране - влияещ фактор*), /Фиг 1./



Фиг. 1. Концептуална схема на релацията родителско моделиране – детска адаптивност и устойчивост /основни елементи и връзки/

ИЗЛОЖЕНИЕ

Определението на Herrmann за възпитанието като „творческо самотворение“ (Sabeva, E., 2012), е особено актуално и съответства на нуждите на съвременното демократично общество. Според него целта на възпитанието не е изграждането на субекти „отвън“, а насърчаване на рефлексивен процес, при който личността сама създава своята субективност. От тази позиция възпитанието следва да се разбира като процес на самоопределяне, при който на детето се предоставя възможност за автентично себеизразяване и изграждане на собствена идентичност. Днес възпитателните цели се префокусират върху създаването на условия за личностно развитие в посока на ценни социални качества като автономност и умение за сътрудничество, като при това се уважава добрата воля и вътрешната мотивация на възпитаника.

Споменатата концепция е в съответствие и със съвременното разбиране за целите на семейното възпитание, в частта му, касаеща параметричната ориентация към аспектите свързани с личностното развитие на детето. В релативен план възпитанието цели формирането на личностни качества и компетентности, които да подпомогнат адекватната и пълноценна реализация на индивидуалния потенциал на детето. От функционална гледна точка това включва изграждането на комплекс от социални умения и адаптивни ресурси, които са фундаментални за успешната социална интеграция и ефективното справяне с многопластовите предизвикателства, характерни за съвременното динамично, културно и социално разнообразно общество. С оглед значението на тези умения, семейната среда се явява определящ фактор, който чрез родителско моделиране, подкрепа и стимулиране съдейства за развитието на автономност, емпатия, критично мислене и кооперативност - качества, от съществено значение за социалната компетентност и личностната адаптивност в контекста на съвременните социални взаимодействия и бързо променящите се обществени изисквания. Подобен тип компетенции способстват за ефективното интегриране на личността в различни социални среди, насърчават конструктивния диалог и колаборация, маркират тенденции за успешното решаване на конфликти чрез използването на устойчиви стратегии /Фиг. 2/:



Фигура 2. Цел на семейното възпитание
(акцент върху личностното развитие на детето)

Целта на семейното възпитание по посока личностното формиране на детето, в посочените три измерения, се реализира чрез съответните подкрепящи механизми и модели на родителско възпитателно отношение:

✓ Формирането на стабилна личност, с адекватна и устойчива "Аз-концепция" се осъществява и подкрепя от безусловната родителска любов, пълноценното общуване, стимулирането на реалните постижения и корекцията на нежелателните прояви с необходимия педагогически такт.

✓ Формирането на активна и уникална личност се постига чрез вникване в детската природа, стимулиране на инициативата в емпиричен, познавателен и поведенчески план и оптимизация на емоционалната атмосфера в семейството (симпатия, близост, уважение).

✓ Хармоничното развитие на детската личност, не би било възможно без правилно възпитание, предполагащо личен пример, добра педагогическа подготовка на родителите и съобразяване с възрастовите, индивидуални особености, потребности и желания на самото дете.

Посочените компоненти на системата от семейни възпитателни цели и свързаните с тях подкрепящи механизми се явяват основа за конструирането на своеобразен клъстер от модели и стратегии на родителско възпитателно поведение, пряко ориентирани към изграждане у подрастващите на адаптивност и устойчивост – личностни качества, базисно необходими за успешното справяне от страна на детето с нарастващите изисквания на съвременната образователна среда. Клъстерът е концептуализиран като параметрична структура, съставена от емоционално-поведенчески /психологически компонент/- /Таблица 1/ и ценностно-мотивационен /социално – педагогически/ компонент /Таблица 2/. Всяко от измеренията съдържа специфични параметри, свързани с изграждането на устойчивост и адаптивност като фундаментални личностни

характеристики, необходими на подрастващите за справяне със социални, емоционални и академични предизвикателства.

Първият компонент включва психологическите аспекти на семейната динамика и се фокусира върху емоционалната регулация, привързаността и поведенческите модели.

Вторият компонент отразява социално-педагогическите въздействия на родителската ценностна система и мотивационните нагласи. Той акцентира върху формирането на вътрешната мотивация, автономията и целеполагането, изграждащи основата на социалната адаптивност и устойчиво личностно развитие.

Таблица 1. Параметризация на психологическите характеристики на семейната среда и родителското моделиране в контекста на формиране на устойчивост и адаптивност у подрастващите

| Психологически параметри | Родителски стратегии и модели |
|---------------------------------|---|
| Емоционална подкрепа | Осигуряване на емоционално сигурна, подкрепяща и доверителна семейна среда, която улеснява формирането на базово чувство за сигурност и принадлежност у детето (Bowlby, J.,1969). Водеща стратегия: <i>Последователно, чувствително и откликващо родителско поведение</i> - проява на емоционална отзивчивост към нуждите и състоянията на детето; физическа и емоционална достъпност на родителя; емпатия и подкрепа при емоционален дистрес (Vasileva, V.,2019); изграждане на предсказуема и стабилна домашна среда; валидиране чувствата на детето. |
| Модел на възпитателно поведение | Родителите задават ролеви модели, демонстрирайки адаптивни поведенчески стратегии при справяне с житейски трудности и междуличностни конфликти. Чрез процесите на социално учене (Bandura, A., 1977) децата усвояват поведенчески модели. Водеща стратегия: <i>Позитивно решаване на проблеми</i> – родителите обсъждат възникнали трудности, възможни решения и алтернативи заедно с децата. |
| Развитие на саморегулация | Чрез наблюдение и взаимодействие с родителите, детето развива умения за емоционална и поведенческа саморегулация, което е в основата на емоционалната интелигентност и социалната компетентност (Thompson, R.A.,1994). Водеща стратегия: <i>Емоционална регулация и самоконтрол</i> – показване на уменията да се контролира гневът, разочарованието или тревожността. Развитие на емоционална регулация чрез примери от ежедневието. |
| Родителски ценности и нагласи | Родителските ценностни системи и мотивационни нагласи към образование, усилие и личностно развитие задават ориентацията при формирането на вътрешната мотивация и ориентация към целепоставяне у детето (Eccles & Wigfield., 2002). Водеща стратегия: <i>Моделиране на ценностен пример, който детето възприема и интернализира</i> -родителят демонстрира личен ангажимент към учене, труд, развитие; обяснява стойността на усилието и поставянето на цели; насърчава самостоятелността на детето при вземане на решения; предлага избор, вместо да налага контрол; слуша и уважава гледната точка на детето; фокусира се върху процеса, а не само върху резултата |

Таблица 2. Параметризация на социално-педагогическите влияния на семейната система като основа за адаптивно и устойчиво личностно развитие

| Социално-педагогически параметри | Родителски стратегии и модели |
|---|--|
| <p>Стратегии за справяне с учебни трудности</p> | <p>Родителите моделират ефективни подходи към ученето, като демонстрират упоритост, систематичност и справяне с академични предизвикателства. Това насърчава детето да развива метакогнитивни стратегии и самостоятелност в учебния процес. (Vygotsky, L. S.,1978; Zimmerman, B. J., 2002). Водеща стратегия: Сътрудничество между родители и учители за изграждане на среда, която развива устойчивост и адаптивност чрез: кооперация при решаване на проблеми и вземане на решения; координация за адаптиране на децата към нови условия и дигитални ресурси.</p> |
| <p>Моделиране на устойчиво поведение</p> | <p>Родителите споделят опита си при преодоляване трудности и стрес; представят образци за правилно управление на емоциите; демонстрират устойчива нагласа и позитивни стратегии за решаване на проблемни ситуации. (Bandura, A., 1986; Masten, A. S., 2001). Водеща стратегия: Влияние чрез личен родителски пример: прояви на саморегулация, търпение, ангажираност, гъвкавост и адаптация към промени и нови ситуации - представяне на модел за адаптивност с тенденция за мултиплициране..</p> |
| <p>Взаимодействие и интеракции в семейната среда</p> | <p>Чрез ясно установени правила, ролеви взаимоотношения и постоянна подкрепа, семейството създава предсказуема социална структура, улесняваща интеграцията и изграждането на умения за взаимодействие (Baumrind, D., 1991; Bronfenbrenner, U.,1979). Водеща стратегия: Стабилно и предсказуемо организиране на семейните правила и норми: консистентност в ролевите взаимоотношения, стереотипност в поведението на възрастните, активна подкрепа, насърчаваща усвояването на социални умения и очаквани поведенчески модели у детето.</p> |
| <p>Мотивиране на ученето</p> | <p>Родителите подпомагат ученето като стимулират проявите на самостоятелност, отговорност и изграждане на вътрешна учебна мотивация. Подкрепата е насочена към укрепване на автономията без приоритизацията на ригорозен контрол (Deci, E. L & Ryan, M., 2000; Grolnick, W. S & Ryan, R. M., 1989). Водеща стратегия: Съдействие при опити и грешки – насърчаване на детето да се учи от неуспехите си без страх и вина. Мотивиране изграждането на действени модели, свързани с прояви на евристично мислене /опити, експерименти и учене от грешки без страх от наказание/. Провокиране на автономност, но с подкрепа и обратна връзка.</p> |

Основните трудности и предизвикателства пред имплементирането на ефективните и адаптивни копинг стратегии обикновено се свързват с недостатъчно време за активно родителско участие, несъответствие между очакванията на родителите и нуждите на детето и наличието на стресови ситуации, които могат да затруднят моделирането на устойчивост. В частност самата образователна и социална среда съдържа редица специфики, които могат да затруднят продуктивното родителско моделиране по отношение изграждането на устойчивост и адаптивност у децата. Тези особености касаят редица неблагоприятни фактори на влияние, характеризиращи се

със силен интензитет и продължителност на въздействието. В този аспект, като бариерни детерминанти се проявяват:

➤ Цифровизацията, свръхинформацията и дигиталното претоварване - прекомерната употреба на технологии и дигитални устройства води до ограничена естествена комуникация между родители и деца; родителите често се сблъскват със затруднение да моделират устойчиво поведение, когато децата търсят бързи решения чрез дигиталната среда, без да развиват търпение и дълбока рефлексия.

➤ Ускорената динамика на жизнената дейност и липсата на време за общуване - работната натовареност на родителите и многобройните ангажименти на децата намаляват възможностите за качествено взаимодействие; липсата на време пречи на родителите да бъдат последователни в предоставянето на модели в ситуации, изискващи емоционална подкрепа и справяне с трудности.

➤ Присъствието на тенденцията за преекспониранни академични и социални изисквания - високите очаквания от училищната среда и обществото действат като предпоставка за генериране на ежедневни стресови ситуации както за децата, така и за родителите. Подобни явления могат да станат причина за провокиране на родителски реакции свързани с прояви на повишена тревожност или хиперконтрол, вместо да като алтернатива на оптималното взаимодействие, моделиращо спокойствие, гъвкавост и устойчивост.

➤ Нестабилността и променливостта в социалната и образователната среда - честите промени в учебните програми, онлайн и хибридно обучение, непредвидими ситуации (като пандемии или социални кризи) създават усещане за несигурност. Родителите не винаги притежават стратегии за справяне, които могат да моделират ефективно пред децата.

➤ Деавторизацията на родителите - под влияние на множество външносредови агенти на социализацията, децата често възприемат модели на поведение извън семейството, което затруднява родителското влияние; родителската роля изисква уменията да се балансира нормативното възпитание с емпатично отношение, което нерядко води до вътрешни колебания у самите родители.

➤ Недостатъчната степен на педагогизация и дефицитарност в оформянето на осмислена и критично рефлексивна родителска позиция - не всички родители са запознати с принципите на емоционалната устойчивост и адаптивно поведение; без осъзната родителска роля, моделирането става интуитивно, а не целенасочено, което намалява ефективността му.

Продължителното влияние на посочените задържачи феномени може да доведе до появата на трайни смущения в личностното развитие на подрастващите, изразяващи се в дезорганизация на емоционалната регулация, затруднения в социалната интеграция и намалена адаптивност към динамичните изисквания на съвременната социална и образователна среда.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Формирането у подрастващите на комплексни умения за успешно справяне с предизвикателствата на дидактически процес, не се явява следствие и ексклузивен ефект единствено от педагогически интервенции, а изисква активна симбиотична позиционираност, ангажираност и включване в разглежданите процеси и на родителите като носители и медиатори на положителни модели на поведение. Това налага необходимостта от целенасочена работа с родителската общност, както и въвеждане на програми за родителско обучение, насърчаващи рефлексивността, емпатията и подкрепящия стил на възпитание. Главната цел е създаването на стабилна основа за интегриран подход към образованието, който обединява усилията на училището и семейството в подкрепа на цялостното развитие на детето, като насърчава не само академичните постижения, но и социалните умения, емоционалната интелигентност и устойчивостта в съвременната учебна среда.

REFERENCES

- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56-95.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
- Eccles, J. S., & Wigfield, A. (2002). Motivational beliefs, values, and goals. *Annual Review of Psychology*, 53(1).
- Grolnick, W. S., & Ryan, R. M. (1989). Parent styles associated with children's self-regulation and competence in school. *Journal of Educational Psychology*, 81(2), 143-154.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56(3), 227–238.
- Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(2-3), 25-52.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory into Practice*, 41(2), 64-70.
- Vasileva, V. (2019). Emotsionalen stres i vazpitatelni strategii za regulirane na emotsionalnite sastoyania na podrastvashtite. PROCEEDINGS of University of Ruse, Seria 6.2 - Pedagogika i psihologia. Istorija, etnologia i folklor, 54-57 (**Оригинално заглавие:** Василева, В., 2019. Емоционален стрес и възпитателни стратегии за регулиране на емоционалните състояния на подрастващите. PROCEEDINGS of University of Ruse, Серия 6.2 - Педагогика и психология. История, етнология и фолклор, 54-57.)
- Sabeva, E. (2012). Bezzagubniyat metod na Dr. Thomas Gordon – alternativna tehnologiya za vaspitanie na deteto. In: *Suvremennoto obrazovanie: strategii, napravleniya, tsennosti*. Plovdivski universitet "Paisiy Hilendarski", Pedagogicheski fakultet, Universitetsko izdatelstvo "Paisiy Hilendarski", p. 50. (**Оригинално заглавие:** Събева, Е., 2012. Беззагубният метод на д-р Томас Гордън – алтернативна технология за възпитание на детето. В сб.: Съвременното образование: стратегии, направления, ценности. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Педагогически факултет, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, стр. 50.)